

A NAGY HÁBORÚ ÖRÖKSÉGE

(Szerk. Sallay Gergely. HM Zrínyi Nonprofit Kft. – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2016. ISBN 978 963 327 6914)

A Hadtörténeti Múzeum munkatársai a *Magyarország Nagy Háborúja, 1914–1918* című kiállításához rendhagyó kísérő kötetet készítettek, amely túlzás nélkül állítható, nemcsak a magyar, de a nemzetközi muzeológiában is példa nélküli. Egyetlen műfajba nem sorolható a kiadvány, a műfaji meghatározáshoz többféle megközelítés szükséges. Ehhez Kovács Vilmosnak a kötethez készített ajánló soraiból tudunk meg a legtöbbet: a „kiállítás hazavihető verziója”, egy könyv formátumú kiadvány, amely „egyesíti a kiállítási katalógus, a tankönyv és a klasszikus kiadvány minden pozitív tulajdonságát”. Egy sok képet magában foglaló, széles olvasói réteget célzó, a történelemoktatásban is hasznosítható könyv, s a szerzői gárda céljaként ezen összetett feltételeknek való megfelelést jelöli meg. Áttekintve, végigolvasva a kiadványt, kitűnik: a feladatot a kollégák egészében sikeresen oldották meg, és sok vonatkozásban túl is teljesítették tervüket.

Valóban, a kiadvány a nagyszabású centenáriumi kiállításához kapcsolódóan a kiállított műtárgyakon keresztül mutatja be, tárja föl az első világháború magyar vonatkozásait: csaknem minden fontos, kiállításra került tárgyi, írásos, fotóemlék bekerült a kötetbe, sőt, a kiemelkedőbb műtárgyakhoz kiegészítésként a kapcsolódó további emlékek: tárgyak és dokumentumok fotói is. Nem kiállításvezető tehát, mert nem a kiállítási bemutatás sorrendjében kalauzolja az olvasót, hanem egy kísérő kiadvány, amely a tárlat megtekintésekor az egyidejű vagy utólagos elmélyülést teszi lehetővé. Éppen száz tárgy vagy tárgycsoport került ismertetésre, a legkülönbözőbb tematikában, illetve tematikai csoportosításban. (Talán ehhez az intézmény *100 év 100 műtárgy a XX. század hadtörténetéből* című, 2012-ben megjelentetett kiadványa szolgáltatta az alapötletet és/vagy a századik évfordulót.) A sok képet tartalmazó kiadvány annak szemléletes példája, hogyan lehet a tárgyi emlékeket történeti forrásként használni. A legtöbb kiállításban és történeti tárgyú könyvben – hacsak nem kiállítási katalógusról van szó – a tárgyi emlékek csak látványelemként, kiegészítésként, illusztrációként szolgálnak az írásos emlékek, tanulmányok, elemzések stb. mellé. Ebben a kötetben azonban bebizonyosodik: a tárgyi emlékek még azokban a történeti korokban is egyenrangú forrásai lehetnek – és nemcsak kiegészítői – az írásos forrásoknak, amikor az írott dokumentumok amúgy bőségesek, elegendőek. Hadtörténeti, de bizonyos történeti problémák sem érthetők meg kizárólag írott forrásaink alapján. – Erre a kötetből csak egyetlen példa, a 31. tematikai egységben bemutatott *Érdekes Ujság Háborus Albuma* és *A Világháború Képes Albuma* című (írásos!) kiadványok, melyek a XX. században egyre inkább dominánssá váló vizuális tömegkultúra és az információáramlás háborúhoz kapcsolódó mögöttes gondolati tartalmát jelenítik meg: az olvasóközönség egy évszázada már nemcsak információra éhezett, elvárva, hogy olvasmányosan – mi több, szórakoztatóan –, naprakészen, tájékozottassák őket, de azt is, hogy figyelmét látványos, képes, rajzos, színes, fotókkal illusztrált sajtótermékekkel keltsék föl. A kötet tehát annyiban megfelel a kiállítási katalógus műfaji követelményének, amennyiben végigveszi azokat a műtárgyakat, melyek a tárlaton láthatók, ugyanakkor több is annál, mert itt a műtárgyakhoz egy, a katalógusban szokottnál bővebb írásos tárgyleírás tartozik, illetve azon is túl, nem pusztán tárgyleírásokról van szó, hanem az adott műtárgyhoz kapcsolódó történeti és muzeológiai háttér bemutatásáról, melyre egy

katalógus nem tud megfelelő terjedelmet és műfaji keretet biztosítani. Ugyanakkor a teljesség kedvéért és a szakmai tárgyyszerűség miatt érdemes lett volna a műtárgyak leltári számát valahol a kötetben, az adott műtárgyaknál vagy különálló mellékletben feltüntetni.

A kötet tankönyvként, oktatásban való használatát egyfelől biztosítják a tárgyak bemutatása előtt olvasható, a háborús évek legfontosabb politikai, katonai, hadtörténeti eseményeit összefoglaló rövid, tömör, praktikus bevezetők Pollmann Ferenc tollából, továbbá az óriási ismeretanyag, melyet a mű közvetít. Ugyanakkor úgy vélem, az írások tudományos nyelvvezete (no meg a tankönyvnek nagyon magas, közel tízezer forintos ár) miatt csakis egyfajta elitképzésben, az egyetemi tanulmányokban, legfeljebb gimnáziumi szakkeri képzésben nyújthat segédletet, avagy funkcionálhat tankönyvként (és kérdéses, hogy a szélesebb rétegekhez eljuthat-e ezek miatt).

Mindenestre egy nagyon szép, látványos, színes, igényes, gondosan összeállított kiadványról van szó, melynek felépítése a száz tárgycsoporthoz igazodva, Kovács Vilmosén kívül másik két ajánlást is tartalmaz (Hermann Róbertét és Törös Istvánét), továbbá, mint említettem, a tárgycsoportok kronologikus csoportosítása elején az évekhez kötött történeti, hadtörténeti összefoglalót közöl, majd következik a száz apró fejezet, s zárul a kötet a források és az illusztrációk jegyzékével.

Mielőtt rátérnék a kötet tartalmi ismertetésére, azaz a száz tárgyra, az utóbbi két jegyzékkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a *Források jegyzéke* a könyvben szereplő idézetek forrásait tartalmazza a műtárgyak könyv szerinti sorszáma, a műtárgyat bemutató tanulmány címe, valamint az oldalszámok adta – véleményem szerint főlegesen túlbonyolított – hivatkozási rendszer alapján: elég lett volna csak az oldalszámokat megadni (már csak azért sem értem, hogy az itt szereplő dokumentumoknak miért kellett még a leltári számát is megadni, mert a műtárgyaké, mint írtam, a kötetben viszont sehol sem szerepel). Az *Illusztrációk jegyzéke* pedig azokat a műtárgyakat és lelőhelyüket tartalmazza, melyek nem a Hadtörténeti Múzeumból valók. Ezért a cím megtévesztő, mert egyrészt ezek a műtárgyak nem illusztrációk, másrészt nincsenek a kötetben „illusztrációk”, hanem műtárgyfotók vannak – Szikits Péter jóvoltából. Érdemes lett volna talán a címben a lényegét megfogalmazni: a magánszemélyektől és a társintézményektől kölcsönzött műtárgyak felsorolásáról van szó.

A kötetet Hermann Róbertnek, a Magyar Történelmi Társulat elnökének a köszöntője nyitja, melyben mondanivalóját a nemzeti emlékezetkultúra témaköréből kiindulva fogalmazza meg, ráirányítva a figyelmet arra, hogy a múzeumoknak, levéltáraknak milyen nagy feladatot kell még elvégezniük a jövőben, hogy a helyi közösségek számára is bemutassák a történeteket, segítséget nyújtván a hagyományápolásnak az alapos és hiteles közösségi történeti tudat formálásában. Törös István *Meghívás időutazásra* című egyoldalas köszöntője pedig ráirányítja a figyelmet arra, hogy mindebben a Hadtörténeti Múzeum munkatársainak kivételes szerep jutott, mert saját kutatási eredményeiket, érdekességeket, újdonságokat tárhatnak a kiállításokon – és teszem hozzá a kötetben – keresztül a látogatók elé. Ehhez kapcsolódóan a három ajánlás közös nagy hiányossága, hogy egyik sem fogalmazza meg azt a nagyon fontos tény, hogy a *budapesti Hadtörténeti Múzeumot* – Európában egyedülálló módon – annak idején éppen elsősorban az *első világháború tárgyi emlékeinek az összegyűjtése és megőrzése céljából hozták létre*.

Végül, még egy, az olvasó eligazodását segítő hiányosságról kell szólni a bevezetők tekintetében: érdemes lett volna egy olyan praktikus szakmai, szerkesztői bevezetőt vagy

előszót is megfogalmaznia a szerkesztőnek, ami a könyv használatáról szól. Hiszen egy teljesen rendhagyó, újszerű kiadványról van szó, mint a fentiekből is kiderül. Erre rávilágít talán az az éles váltás, ami a történeti bevezetők és a tárgycsoportok ismertetése között van, jelesül például míg a 11. oldalon az első háborús év leírása a veszteségekkel zárul, a következő lapon meghökkentő (in medias res?), hogyan és miért is szerepel/következik a csukaszürke egyenruházat bemutatása.

A műtárgyak, műtárgycsoportok száz írásba szedett bemutatása az adott műtárgy fotójának közléséből, a kapcsolódó emlékek fotójából, alkalmanként egy-egy fontos részlet nagyításából, valamint egy, a mindehhez tartozó leírásból (talán túlzás ezeket tanulmányoknak nevezni, hiszen jegyzetapparátus nem kapcsolódik hozzájuk) áll, amely kitér a műtárgyak bemutatására, történeti összefüggéseire, sok esetben a műtárgyak múzeumba kerülésének előtörténetére, s mindehhez kapcsolódóan még számos olyan mögöttes információra, amely nemcsak a kiállításban való elmélyülést szolgálja, hanem a legtöbb esetben olyan tényanyagot jelent, ami a további tudományos kutatás számára újdonságot hoz. A tárgyak a kapcsolódó írásoknak köszönhetően nemcsak önmagukban, hanem a „használati közegükben” értelmezhetők. Ez a módszer azért is üdvözlendő, mert ily módon a műtárgyakhoz kapcsolódóan eddig nem várt mértékben kiszélesedik az első világháború történetének kutatási tematikája a rokon- és társtudományokban is, például a tudomány- és technikatörténet, a néprajz, a művészettörténet, a posta- és hírközlés történetének, az orvostörténet stb. területén.

Rátérve a fejezetekre: a száz kis fejezet száz kis „műremek”. A kollégák tollából kikerült száz, egyenként nagyjából kétoldalas kísérszöveg rendkívül változatos képet mutat a háborúról. Ezekből válogat (terjedelmi korlátok miatt) a recenzens a továbbiakban – több esetben azért, hogy pontosíthasson, vagy kritikai észrevételt fogalmazhasson meg.

A leírások sorát a viselettörténeti darabok (egyenruházat, és felszerelés) nyitják a kötetben Bacsoni Tamás jóvoltából – aki egyébként a legtöbb fejezetét írta a könyvnek –, melyek kiemelkedő szakmaisággal és remek íráskészséggel készültek, hiszen egy szép tüzércsákóról, díszegyenruháról, díszes fezről valószínűleg nem nehéz élvezetesen írni, de egy kulacsról, zseblámpáról, hósapkáról, vagy egy ásról már annál inkább. Az ezeknél sokkal látványosabb műtárgyak közé tartoznak a hadijelvények közül az ezred- vagy menetzászlók, mint az a 4. sz. fejezetben Bálint Ferenc írásából kiderül. Itt szeretném megjegyezni, hogy 1915-től nemcsak azért vonták el a hivatalos csapatzászlókat a harcoló alakulatoktól, mert a zászló már nem volt része a harcnak, hanem azért nem volt annak része, mert ez a színes, látványos hadijelvény a gépesített háborúban, amilyen az első világháború volt, éppen feltűnő mivolta miatt immáron életveszélyt jelentett az azt használó katonák számára.

A képzőművészeti alkotások közül megemlítem a magyar királyi 29. honvéd gyalogezred arcképcsarnokát, amely további kutatást igényel, hiszen még az az alapvető információ sem derül ki az írásból (6. sz.), hogy ki vagy kik festették meg a katonákat (ha ez nem deríthető ki, tudományos szempontból nem jelent problémát, de annak említése, hogy az alkotók kilétét nem sikerült megállapítani, már komoly mulasztás; az esetkezelésből, stílusból stb. legalább azt meg lehetett volna állapítani, hogy egyáltalán hány alkotóról van szó, ha kilétüket homály is fedi). Ugyanez a helyzet a *Hösi halottak arcképcsarnokával* is, egyetlen személy, Printz Mátyás hadnagy kivételével, akiről a festményt Papp István főhadnagy készítette 1917-ben. A képzőművészeti alkotások tekintetében már töb-

bet tudunk Juszko Béla népfölkelő hadnagyról, aki civilben festőművész volt, az úgynevezett hadifestők táborába sorolható, s a háború alatt rendszeresen szerepelt kiállításokon. Többek között Matkovics Béla és tibai Takács János tartalékos hadnagyokkal együtt megfestette a 30. honvéd gyalogezred elesett tisztjeinek és tisztjelöltjeinek arcképcsarnokát. A hadseregfőparancsnokság egyik alosztályaként működő Sajtóhadiszállás életre hívása pedig nem elsősorban művészeti, hanem inkább propagandacélokat szolgált, mint az a Maróti Géza hadifestőről szóló írásból is kiderül (70. sz.). Talán itt, vagy ennek kapcsán lett volna érdemes legalább megemlékezni, a leghíresebb hadfestőről, Mednyánszky Lászlóról is, illetve önálló fejezetet szentelni e téren kifejtett munkásságának, hiszen a Hadtörténeti Múzeum e tematikába sorolható rajzainak, képeinek egyedi gyűjteményét őrzi, ami az intézmény Képzőművészeti gyűjteményét a háború történeti témájú grafikák terén a Nemzeti Galériával, a szolnoki Damjanich János Múzeummal, valamint a Szlovák Nemzeti Galéria pozsonyi vagy nagyóri kiállítóhelyeivel helyezi egy sorba.

Sallay Gergely *Srapnelgolyó aranyfoglalatban* című írása nemcsak egy élet szerencsés megmeneküléséről szól, hanem annak is szép példája, hogy egyetlen műtárgyhoz köthetően egy-egy – még csak nem is magas rangú – katonai pályafutás hogyan bontható ki, rekonstruálható módszertanilag helyes eszközökkel.

A fegyvertörténeti fejezetek különös hangsúllyal szerepelnek a kötetben, hiszen egyedül ezek kaptak látványos, kihajtható könyvlapokat, és közülük is főleg a kézfegyverek. E téren több helyen képszerkesztői járatlanság figyelhető meg, például az 1915-ös mintájú, 10,4 cm-es tábori ágyúnál nem indokolt a nagy méret, mert az képismétlést jelent (a 103. oldalon lévő, jól látható képé), vagy ugyanez vonatkozik az 1914-es mintájú, 10 cm-es könnyűtárcakra is, amiről ugyanaz a fénykép háromszor is szerepel (90–91. o.) a könyvben, viszont például az 1917-es mintájú, 26 cm-es aknavetőnek érdemes lett volna dupla oldalas képét hozni, hogy a 161. oldalon szereplő, német nyelvű magyarázatokkal ellátott konstrukció jobban látható és értelmezhető legyen magán a fegyveren is.

Szintén a fegyverek apropóján kell megemlíteni két, a széles közönség körében nem ismert információt, amit a már említett, sajnálatosan elmaradt szakmai bevezető tartalmazhatott volna. Az egyik, hogy az M-jelölés (például 1895 M Mannlicher puska) a fegyver elnevezésében a *mintájú* kifejezést jelenti. A másik pedig, hogy a magyar helyesírási szabályoknak megfelelően a feltalálókra elnevezett tárgyakat ugyan helyesen kötőjellel kell írni (Mannlicher-puska, Schwarzlose-géppuska), de a fegyvertörténeti szakirodalom ezt a szabályt valami miatt nem követi...

Olykor a különféle műtárgyak, az eltérő tematika, valamint a kísérőszövegek a kiadvány különböző pontjain egymással is kapcsolatban állnak. Ezért érdemes a kötetet elmélyülten „bogarászni”: példaként az osztrák–magyar rendfokozati jelzéseket illusztráló, Nagy Pál altábornagyot ábrázoló portrékép (40. o.) és a tábornok nevéhez köthető különleges magyar fegyver, a lövészárokköves (120–121. o.) hozható föl. Itt kell megemlíteni, hogy a könyvet számos korabeli fotó illusztrálja, kapcsolódóan a tárgyakhoz, ám sajnos nagyon sok esetben nincs a fotók alatt felirat (a teljesség igénye nélkül a 10–13., 20., 33., 46., 52. alul, 64., 86–87., 91., 108., 132–133., 140., 144., 148., 170–172., 186–187., 196. oldalon), ami azért komoly hiányosság, mert a kapcsolódó műtárgymegnevezések, fejezetcímek ezt nem helyettesítik, s így sokszor nem lehet tudni, kiket is ábrázolnak a fotók.

A személyes hagyatékok tematikus egysége már nem is egyes tárgyak, hanem tárgycsoportok köré építve mutatja be kiemelkedő katonatisztek perszonálját: főleg fotókat,

festményeket, kitüntetések, a Conrad von Hötendorf tábornagyról, Szurmay Sándor vezéreztredesről, József főherceg, tábornagyról, Arz Arthur vezéreztredesről és Svetozar Boroević tábornagyról (18–22. sz.) a Hadtörténeti Múzeumban őrzött emlékeket. A hátszország és a propaganda témakörébe illeszthetők az olyan kuriózumok, mint a hazafias motívumokat magukon viselő kerámiaedények, a magyar hadi skanzenben: a Pasaréti Lövészárkokban vásárolható legyező, vagy a Hadsegélyező Hivatal tevékenységét dokumentáló tárgyak. Az első világháborús propaganda önálló műfaja a plakát (32. sz.). Az első világháborús plakátok a XX. század eleji magyarországi képzőművészeti alkotások kiemelkedő színvonalát képviselték. Éppen ezért sokkal nagyobb hangsúllyal (akár kihajthatós lapokon is) kellett volna szerepeltetni e témát, felfedve az alkotókat is, ugyanis a Hadtörténeti Múzeum kiemelkedő gyűjteménnyel rendelkezik e téren.

Önálló tematikai csoportot kaptak (26–29. sz.) a császári és királyi haditengerészet-hez köthető, fennmaradt tárgyak is: egyenruházat, felszerelés, fegyverek, okiratok, egészen az S. M. S. Leitha (később Lajta) monitorig, a repüléstörténeti emlékek (73–77. sz.), továbbá a különféle kommunikációt szolgáló műszaki cikkek (reflektor, távbeszélő készülék, táviró, 40. sz.), az optikai eszközök (látcsó, távcsó, ütegszögmérő, 41. sz.), a tüzérségi fegyverek (például géppuskák, gránátok, lövészpajzs, 44–46., 48. sz.), míg az olyan kézi-fegyverek, mint a már említett lövészárkokfokos, továbbá a kardok, puskák, szablyák és a nehézfegyverzet darabjai elszórta szerepelnek, s végül olvashatunk többek között arról is, hogy a gázálarc és a rohamsisak, gyakorlatilag első világháborús találmány.

Sajátos, egyedülálló műtárgycsoportot alkotnak a Trench Art, a magyar terminológia szerinti lövészárkok-művészet körébe sorolható emléktárgyak, a hadianyag-hulladékból „kivirágzó” lőszerhüvelyből készült vázák, lőszerhüvelyekből és lövedékekből komponált emléktárgyak, gyűrűk. Nemcsak az emléktárgyak, hanem Doberdó-fennsíkon lezajlott véres és tragikus események különleges humánnumának hozadékai a – többek között féktelen és fantáziadús – gyűjtőszemvedélyt prezentáló emlékek: onnan, ahol a szó szoros értelmében „kő kövön nem maradt”, elhozható és háborús emléktárggyá alakítható volt az élettelen fadarab, a kő, a hátszországban pedig a koronázási domb földje (54–55. sz.). Befejezésképpen, a kötet utolsó tematikai egységét a hadifogság és a hősi halottak emlékezetét megőrző tárgyak alkotják.

Összegzésképpen, az említett szerkesztői hiányosságok ellenére ez az egyedülálló műfajt képviselő, színes, érdekes, magas muzeológiai szakmai színvonalat képviselő, reprezentatív, sok helyen lebilincselő stílusban megírt kiadvány jó szívvel ajánlható a szakmai köröknek és a széles nagyközönségnek egyaránt.

Kincses Katalin Mária